

TAKÁCS Dániel

Miért érdemes megtartani a filozófiai meggyőződéseinket

(Az igazság pillanatai? — Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra. Szerkesztette: Bernáth László — Kocsis László. Kalligram, 2021)

SZERKESZTETTE:

Bernáth László – Kocsis László

AZ IGAZSÁG PILLANATAI!

Metafilozófiai válaszok a szkeptikus kihívásra
K A L L I G R A M

Az *Igazság pillanatai?* című kötetben szereplő huszonekét tanulmány szerzője azt a feladatot tűzte ki célul, hogy válaszoljon Tözsér János 2018-ban megjelent könyvének, *Az igazság pillanatainak* a filozófiai megismeréssel szemben támasztott metaszkeptikus kihívására. A tanulmánykötet előzménye egy 2019-ben ugyanezzel a cíllal tartott konferencia volt, a tanulmányok tehát nagyobb részt az itt elhangzott előadások átiratai.

Amennyiben egy könyv sikerét az olvasóközönség nagyságán mérjük, s egy filozófiai munka esetében azon, hogy át tudja-e törni azt a falat, amely a hagyományosan ezoterikus filozófiai diskurzust elválasztja az igazságra szomjazók „hétköznapi” igényeitől, akkor *Az igazság pillanatai* mindenképpen sikeresnek mondható. Ennek az egyik oka nyilvánvalóan Tözsér könyvének gondolatmenetében rejlik, amely egyszerűbb, világosabb és — tehetnénk hozzá — provokatívabb már nem is lehetne. Tözsér állítása röviden összefoglalva a következő: a filozófia episztemikus vállalkozás, mivel az a célja, hogy filozófiai problémákat oldjon meg, filozófiai igazságokhoz jusson el. Ám szembeütköz, hogy a filozófusoknak a filozófia 2500 éves története során egyetlen filozófiai problémát sem sikerült megoldaniuk. Nincs ugyanis olyan fontosabb filozófiai probléma, amelyet akár csak megközelítően konszenzus övezne. Ideje lenne tehát levonni a megfelelő következtetést: *a filozófia igazságkereső módszerei rosszak, a filozófusok pedig jobban tennék, ha felfüggesztenék filozófiai nézeteiket*. Tözsérnek ez az első, egy hipotetikus „külső szemlélő” nézőpontjából megfogalmazott metaszkeptikus konklúziója. A szerző második szkeptikus érveiben bemutatja, hogy a filozófiai problémák megoldhatatlansága ezeknek a problémáknak a sajátos természetével függ össze. A filozófiai problémák szerinte abból keletkeznek, hogy „egymással inkonzisztens proposícióhalmazok iránt érzünk episztemikus vonzalmat.” Vagyis ahhoz, hogy kidolgozzunk egy koherens filozófiai elméletet, mindig fel kell adnunk legalább egy olyan intuíciónkat a dolgok állásával kapcsolatban, amelyet alapvetően vonzónak tartunk. Mivel lehetetlen megegyezni abban, hogy mely episztemikus vonzalmunk tartalmazza az igazságot s melyik nem, ezért a problémákra adott megoldási javaslatok nem lehetnek konszenzuálisak. Végül is a széttartó episztemikus vonzalmainkért Tözsér a „fogyatékos episztemikus felszereltségünket” teszi felelőssé. Így episztemikus esendőségünk megtapasztalása és belátása válik a filozófiai metaszkeptícizmus sajátos igazságává.

Mi következik mindezekből? Vajon fel kellene hagynunk a filozófia művelésével? Tözsér szerint korántsem. *Az igazság pillanataiban* néhány javaslata is van azt illetően, hogy miképpen tekinthetünk a filozófiai tevékenységre a metaszkeptikus konklúzió levonása után. Először is, a filozófiának nem alábecsülendő instrumentális haszna van — a filozófiai diskurzus a kritikai gondolkodás magasiskolája. Másodsor, a fent említett episztemikus esendőség megtapasztalása „episztemikus szerénységhez” és intellektuális önismerethez segíthet hozzá, vagyis a filozófia művelésének fontos morális vonatkozásai is vannak.

A könyv végén olvasható „vigasztaló” javaslatok a filozófia művelésének értelméről, úgy tűnik, hogy nem tompították a végkövetkeztetés élet, miszerint „fel kellene adnunk filozófiai nézeteinket”. *Az igazság pillanatai?* című válaszkötet szerzői számára Tözsér gondolatmenetének konklúziója különböző okok miatt nem elfogadható. A kötet szerkesztői aszerint csoportosították a tanulmányokat, ahogyan azok az eredeti gondolatmenet különböző lényegi pontjait kiemelve fogalmazzák meg kritikát. Több szerző érvel emellett, hogy a filozófia elsősorban nem episztemikus vállalkozás (Demeter Tamás és Pete Krisztián), illetve amennyiben mégis annak tekintjük, akkor is valamiféle más módon kell meghatározni, továbbá Tözsér leírása annyira pontatlan, hogy nem építhetünk fel rá metaszkeptikus érvelést (Herpai Csaba Sándor, Kocsis László, Gyarmathy Ákos, Sutyák Tibor, Barcsi Tamás). A következő csoportba azok a szerzők tartoznak, akik nem értenek egyet Tözsér metaszkeptikus stratégiájával, mivel az vagy jól kimutathatóan öncáfoló (Márton Miklós, Szabó L. Imre, Bárány Tibor), vagy néhány fontos szempontból mindenképpen korrekcióra szorulna (Pöntör Jenő, Lautner Péter, Schmal Dániel, Paár Tamás). Ezek után azok a tanulmányok következnek, amelyek szerzői szerint a filozófiai disszenzus megléte nem dönti el azt a kérdést, hogy feladjuk-e filozófiai álláspontunkat vagy sem (Hankovszky Tamás, Bernáth László, Komlói Andrea, Eszes Boldizsár). Végül a kötet utolsó tematikus egységét azok az írások képezik, amelyekben a szerzők a nyugati filozófiai hagyományon kívülre tekintenek, és továbbgondolják *Az igazság pillanatai* egyes állításait (Bekő Éva, Gébert Judit, Dombrovski Áron). Az utolsó fejezetben pedig Tözsér osztja meg önkritikus gondolatait a saját könyvéről az olvasóval, valamint egyenként válaszol a tanulmányok szerzőinek.

A következőkben vegyünk szemügyre néhány ellenvetést és megjegyzést Tözsér metaszkeptícizmusával kapcsolatban. Sutyák Tibor szerint (*Tizenkét dühös megjegyzés Tözsér János Az igazság pillanatai című könyvéről*) Tözsér túloz, amikor alapvetően sikertelen episztemikus vállalkozásként jellemzi a filozófiát. Meglátása szerint ugyanis a filozófia története a filozófiai problémák természetének, e problémák tétjeinek és egyre kifinomultabb fogalmi összefüggéseinek feltérképezéseként is felfogható, s amennyiben feltesszük, hogy ezek a *problémák nem teljességgel értelmetlenek*, annyiban nincs okunk kételkedni benne, hogy az idők során igenis szert tettünk valamiféle filozófiai tudásra, és létezik valamiféle filozófiai haladás (ezt egyébként bizonyos mértékig Tözsér is elismerte). Továbbá nem túl meggyőző tagadni, hogy a „filozófiai laborba”, vagyis a filozófiai diskurzusba való belépéskor problémákat találunk ott, ahol eddig nem voltak, és új megfontolások lépnek a korábbi, hétköznapi, reflektálatlan megfontolásaink helyére, ez tehát — mondja Sutyák — kétségkívül tudás, méghozzá olyan tudás, amelynek episztemikus értéke van.

Barcsi Tamás és Bekő Éva írásai (*Filozófia, önmegismerés, terápia; Metafizikai igazságok és a szenvedés megszűnése: az ind filozófia mint episztemikus vállalkozás és mint terápia*) azért érdeke-

sek, mert egy olyan hagyományra hívják fel a figyelmet a nyugati (és a keleti) filozófiában, amelyet valóban nehézkesen lehetne minden további nélkül besorolni az „episztemikus vállalkozás” rubrika alá. Ez nem más, mint a filozófia életgyakorlatként és lélektéripiaként való felfogása, amely már a hellenisztikus filozófiai iskolákban, legfőképpen a sztoikusoknál is megtalálható, de akár olyan 20. századi fejleményekre is gondolhatunk, mint az egzisztencialista törekvésekre, valamint a filozófia művelésének alternatív kísérleteire a század hatvanas éveitől (filozófiai terápia, filozófiai praxis, közösségi filozófia stb.). A keleti tanításokban pedig soha fel sem merült, hogy el lehetne választani a doktrínák episztemikus magját a különböző meditációs technikáktól és életszabályoktól.

Komlói Andrea tanulmányát (*Egyet nem értés és episztemikus kockázat*) legfőképpen azért érdemes kiemelni, mert meggyőzően bemutatja, hogy bár Tözsér a könyvében alkalmazott metaszkeptícizmus „külső nézőpontja” miatt elutasítja, hogy érdemben foglalkozzon a disszenzusra vonatkozó meglehetősen kiterjedt metafilozófiai irodalommal, álláspontja mégis elhelyezhető ebben a koordinátarendszerben (érdemes egyébként ezzel kapcsolatban átfutni a Stanford Filozófiai Enciklopédiájának *Disagreement* szócikkét). Tözsér a disszenzus episztemikus vonatkozásait tekintve tulajdonképpen a konciliacionizmus álláspontján van, ami szerint, ha két episztemikusan egyenrangú fél között nincsen egyetértés egy adott kérdés kapcsán, akkor — mivel álláspontjaik is egyenrangúak — jó indokaik vannak arra, hogy felfüggeszék a nézeteiket. Ezzel szemben áll a *steadfast*-nézet, amely szerint a feleknek akkor sincs okuk feladni az álláspontjukat, ha episztemikusan egyenrangú felekként nem értenek egyet egymással. Komlói tanulmányában ezt a két alternatívát túl kizárólagosnak tartja, és bevezet egy harmadik elképzelést, az episztemikus konzervencializmust, amelynek értelmében disszenzus esetén éppen azért nem kell felfüggeszteni a filozófiai nézeteinket, mert az akadémiai keretek között működtetett egyet nem értésnek a jövőt illetően episztemikus haszna van. Végül Eszes Boldizsár (*Nagy kérdések, nagy kép, nagy adatok — Az igazságról és a filozófia lehetőségeiről a tudományok korában*) szerint a filozófiai problémák nincsenek olyan messze a természettudományos problémáktól, mint ahogyan Tözsér sugallja. Vagy ahogyan ő fogalmaz: „szinte már nincs olyan filozófiai probléma, amelynek megoldásánál valamilyen mértékben ne számíthatnának relevánsnak a tudományos ismeretek...” (338) Eszes tehát úgy látja, hogy a természettudományok képesek közelebb vinni bennünket a filozófiai problémák megoldásához, míg a filozófiának megmarad az a szerep, hogy közvetítsen a tudományos fogalomhasználat és a hétköznapi fogalomhasználat között.

A szerzőket leginkább két problémahalmaz foglalkoztatta — a legtöbb írás ezek köré csoportosul, valamint szinte minden írás érinti őket. Tözsér a kötet végén olvasható reakciójában maga is elismeri e két téma központi jelentőségét, és úgy gondolja, hogy a saját válaszai valóban alapos újragondolásra szoruló-

nak. Az egyik ilyen problematika a „*filozófia mint episztemikus vállalkozás*” kérdése — Tözsér elfogadja, hogy nem definiálta kellő pontossággal a fogalmat. A másik fő probléma Tözsér metaszepticismusával az, hogy *öncáfoló*. Először vegyük szemügyre ez utóbbi kérdést!

Márton Miklós és Szabó L. Imre (*Miért lehetünk meta-metaszeptikusok? A disszenzusból vett érv kritikája; Egy szkeptikus paradoxonjai*) kritikái világosan megfogalmazzák a problémát. Tözsér gondolatmenetének az egyik konklúziója az, hogy „a filozófusok normatív értelemben véve nem hihetik azt, hogy filozófiai álláspontjuk igaz.” Mármost elsőre úgy tűnik, hogy ez is egy filozófiai álláspont, vagyis ebben sem hihetünk normatív értelemben. Ahhoz, hogy a konklúzió elkerülje az öncáfolás csapdáját, Tözsérnek demonstrálnia kell, hogy a konklúzió nem filozófiai álláspont, vagy legalábbis nem filozófiai premisszákon nyugszik. Márton és Szabó — és tehetnénk hozzá, a legtöbb tanulmány szerzője — szerint ez nem sikerült neki. Tözsér az érvelésében megpróbál „truízusokat és empirikus tényeket” felhasználni, amelyek szándékai szerint tulajdonképpen nem filozófiai premisszák, hanem amolyan magától értetődő igazságok, amelyekkel szemben érvelni összehasonlíthatatlanul több erőfeszítést követelne, mint egyszerűen elfogadni őket. A kritikusok meggyőzően érvelnek amellett, hogy ezek a truízusok márpedig filozófiai állítások. Szabó szerint: „...az, hogy egy állítás truízus, még nem jelenti azt, hogy nem filozófiai állítás. Sőt, a filozófiai érvek alapvető állításai gyakran éppen truízusok.” (168) Márton pedig azt írja, hogy nem is az a fő probléma, hogy a truízusok is filozófiai állítások, hanem inkább az, hogy nyilvánvalóan vitatottak — gondoljunk csak „a filozófia episztemikus vállalkozás” premisszára, amelyet a jelen kötetben is többen vitatnak. Ha pedig ezekkel az állításokkal kapcsolatban sincsen konszenzus, akkor nincs okunk elfogadni a konklúziót sem, hiszen az egész érvelés abból indult ki, hogy ahhoz, hogy elfogadjunk egy konklúziót igazságként, konszenzusnak kell öveznie.

Kocsis László észrevétele is jogosnak tűnik (*Filozófia konkluzív érvek nélkül: beérhetjük-e azzal, hogy episztemikus egyensúlyra törekszünk*), miszerint abban a keretrendszerben, amelyben a filozófiai megismerés lehetőségével szemben truízusokra és empirikus tényekre hivatkozunk, minden további nélkül lehetséges truízusokra támaszkodva *szubsztantív* (nem *szkeptikus*) *filozófiai állítások* mellett érvelni. Vagyis filozófusként csak arra kellene figyelniünk, hogy filozófiai nézeteinket ne filozófiai érvekkel támogassuk meg, s ebben az esetben nyugodtan kitarthatnánk mellettük.

Tözsér a tanulmánykötet végén azt válaszolja ezekre a szten-derd antiszeptikus érvekre, hogy a logikai öncáfolás bemutatása egyáltalán nem mentesít az alól, hogy valamit kezdjünk azzal a kihívással, amelyet a permanens filozófiai disszenzus ténye támaszt minden filozófálóval szemben. Ahogyan írja, elsősorban nem az öncáfolás logikai problémája készítette *Az igazság pillanataiban* képviselt metaszeptikus álláspontjának feladására,

hanem azok az ellenérvek, amelyeket például Paár Tamás (*Szerénytelen műhasznák — avagy maradok antiszeptikus, kétségekkel*) vagy éppen Bárány Tibor (*Filozófiai problémák, episztemikus vállalkozások és metafilozófiai szkepszis*) fogalmaztak meg. Paár szerint Tözsér metaszepticismusa alapján valóban fel kellene hagynunk a filozófia művelésével, mivel az álláspont alapján sem az „episztemikus szerénység” elérése, sem az „önvizsgálat” végigvitele, sem az „integer személyiség” kialakítása nem garantált. Mivel Tözsér csak a filozófiai nézetek felfüggesztését javasolja, ezért nyugodtan megtarthatjuk például a „zsigeri” vagy a pszichológiailag motivált meggyőződéseinket, ez esetben pedig nehéz belátni, hogy mindez hogyan vezetne az önvizsgálat eredményéhez vagy a kritikai gondolkodáshoz. Bárány kritikájának ennél általánosabb a fókusza: szerinte a Tözsér-féle, filozófián kívüli „külső nézőpont” és a filozófiai feltevések nélküli érvrendszer egyszerűen nem működik. Egy jól körvonalazott metafilozófiai elmélet nélkül a „külső szemlélő” nézőpontjából megtámogatott szkepticizmus értelme egy lehatárolhatatlan szemantikai mezőn fog csúszkálni. Mi a filozófiai megismerés, és miben áll a filozófiai módszer? Miben különbözik például a természettudományoktól vagy a hétköznapi megismeréstől? Egy olyan elmélet hiányában, amely ezekre a kérdésekre válaszol, nem világos, hogy miért kellene episztemikusan sikeresnek tekintenünk mondjuk a természettudományokat, hiszen a természettudományoknak is lehetnek bizonyos filozófiai előfeltevései — például az, hogy létezik elmefüggetlen külvilág.

Összefoglalva tehát a metaszeptikus öncáfolással kapcsolatos kritikákat úgy tűnik, hogy Tözsér nem kerülhet kívül büntetlenül a filozófián, mivel így metaszepticismusa vagy az emberi megismeréssel kapcsolatos általános szkepticizmusba csúszik bele, vagy egy olyan, speciálisan a filozófiára vonatkozó szkepszissé válik, amelynek alapján viszont valóban teljesen értelmetlenné válik a filozófia művelése, s így a metaszeptikus a filozófia önfelszámolását hajtja végre.

A metafilozófiai elmélet hiánya szorosan összefügg a következő fontos problémával: Tözsér nem definiálta pontosan a „filozófia mint episztemikus vállalkozás” fogalmát. A kötet első két tanulmányának szerzője, Demeter és Pete (*A filozófia nem episztemikus vállalkozás; Józan ész és a filozófia szerepe*) azt próbálják megmutatni, hogy a pontos definíciótól függetlenül helyesebben járunk el, ha a filozófiára inkább egyfajta fogalmi képalakító tevékenységként (Demeter) vagy a különböző episztemikus igényekkel fellépő diskurzusok — hétköznapi nyelv, természettudományok — közötti „koordinációs” munkaként (Pete) tekintünk. A filozófia segítségével rekonstruált „Nagy Képnek”, a világszemléleti „perspektíváknak” így nem az igazság az elsődleges értéke, hanem a rendezettség vagy a használhatóság. Tözsér erre nagyjából azt válaszolja, hogy a fentebbi szerzőknek is minden bizonnyal van valamiféle filozófiai álláspontjuk, ha pedig elfogadnak egyes filozófiai álláspontokat, másokat meg elutasítanak, akkor nem valószínű, hogy komolyan vennének egy olyasfajta indoklást, mint amilyen a saját nézeteikből következik.

Például nem valószínű, hogy tetszene nekik az a válasz, hogy: „bár a »Nagy Kép« szempontjából az én elképzelésem is nagy valószínűséggel hamis (vagy legalábbis fogalmam sincsen róla, hogy igaz-e vagy hamis), s ennyiben teljesen egyenrangú azokkal az elképzelésekkel, amelyeket elutasítok, mégis kitartok mellette, mert az én szempontomból jól működik, jó hasznát veszem.” Röviden: ha vannak filozófiai nézeteink, akkor azokat feltehetően igaznak tekintjük, ekkor viszont óhatatlanul szembesülünk a permanens disszenzus tényével, tehát valamit felelnünk kell arra a kérdésre, hogy hogyan hihetünk továbbra is őszintén filozófiai nézeteinkben.

Hol van a probléma gyökere? Mintha abban a belátásban rejtőzne, amelyre egyébként számos tanulmány utal a kötetben — explicit módon Hankovszkyé és Bernáthé, de ez a motívum Kocsis, Schmal és mások írásában is megjelenik. Röviden: a filozófiai tevékenységben mindig marad valami episztemikus szempontból eliminálhatatlan „esetlegesség” vagy „önkény”. Lehet ez a kezdőpont (lásd például a filozófia előtti intuícióinkat), lehet ez a végállomás (gondoljunk például az episztemikus felszereltségünk fogyatékoságának következményeire), vagy éppen ez határozhatja meg a filozófiai tevékenység ritmusát (lásd az egzisztenciális döntéseket). Egyszóval a filozófia nem tudja a saját fogalmaival átvilágítani a tevékenység kiinduló- és végpontjának „esetlegességét”, a filozófiai fogalomalkotás „heurisztikus” jellegét. A természettudományok művelése során nem jelenik meg ez a probléma: a szereplők neutrális szubjektumok, akik a tárgyasított és technikai manipulációnak alávetett természettel állnak szemben, mindeközben a tudományok kísérleti módszerei konszenzuálisan meghatározzák a siker és a sikertelenség feltételeit. Tözsér a filozófiai tevékenységnek ezen episztemikus szempontból „nem teljesen átvilágítható” mozzanataira koncentrálna vezetni le, hogy a filozófiát sikertelen episztemikus vállalkozásnak kell tekintenünk, és fel kell adnunk a filozófiai vélekedéseinket. Az említett tanulmányok szerzői ellenben megkísérlik bemutatni, hogy ez a fajta „esetlegesség” nem akadály a filozófiai tevékenységnek, hanem az éppenséggel ezek körül forog, ezek éltetik. Amit a szerzők az „önkényes”, „esetleges” vagy „heurisztikus” szavakkal írnak körül, az a filozófiai tevékenységben számtalan dimenzióval rendelkezik: gondoljunk csak a filozófáló individuum biológiai és fizikai lehatároltságára, a filozófiai közösség meghatározottságaira és érdekeire, a nyelv enigmatikus természetére, továbbá az eliminálhatatlan történeti-időbeli létezésre. Mindezek a dimenziók a Tözsér-féle filozófiakonceptióban nem többek pusztán helyi értékű zörejeknél és homályosságoknál.

Bár Tözsér valóban nem definiálta pontosan, hogy mit ért a „filozófia mint episztemikus vállalkozás” fogalmán, jól körvonalazható, hogy ő maga mit tekint filozófiai tevékenységnek: történelem feletti filozófiai problémáknak egy univerzális racionális nyelv mátrixában történő megoldását, vagyis szubsztantív filozófiai igazságok kényszerítő erővel történő racionális bizonyítását. Tözsér ezen a téren hajthatatlan: aki nem úgy látja, hogy a „nagy halott filozófusok” így tekintettek a saját tevékenységükre,

az szerinte „nincsen ismeretségben a filozófia történetével.” Valóban járatlanságról árulkodik, ha kétségbe vonjuk, hogy a nyugati filozófiában valóban jelen van egy ilyesféle racionális nyelvi univerzum eszméje. Ugyanakkor, ahogyan azt a kötet nem egy tanulmánya bemutatta, *Az igazság pillanataiban* a filozófiai tevékenységgel szemben támasztott követelmények erősen redukтив filozófiakonceptióval dolgoznak — amitől egyenes út vezet a metaszeptikus állásponthoz.

Vajon mit válaszolt volna a nem szkeptikus, a filozófiában mint episztemikus vállalkozás sikerében hívó Tözsér János annak a „laikusnak”, aki a filozófia hasznáról érdeklődik nála? Feltehetően valami ehhez hasonló: „azért érdemes meghallgatni a filozófusokat, mert minden kétséget kizáróan be tudják bizonyítani neked, hogy Isten nem létezik, hogy szabad akarat nincsen, hogy létezik külvilág, hogy az utilitarizmus az egyetlen helyes társadalomfilozófiai álláspont stb.” Így általában a komédiákban szoktak beszélni a darab filozófuskarakterei. De talán pont ezért olyan jó könyv *Az igazság pillanatai*, mert megpróbálja *filozófiailag* levezetni, hogyan fest a filozófia a „külső szemlélő” nézőpontjából — a filozófiával szemben hagyományosan kérlelhetetlen *common sense* nézőpontjából. *Az igazság pillanatai?* tanulmánykötet tanúsága szerint ugyanakkor ez Tözsér könyvének filozófiai szempontból leglátványosabb eleme. Ha a filozófiáról akarunk mondani valamit filozófusoknak, akkor lehetetlen kívül kerülni a filozófián. Mit tehetnénk? A filozófusok általában nem a humorukról híresek.